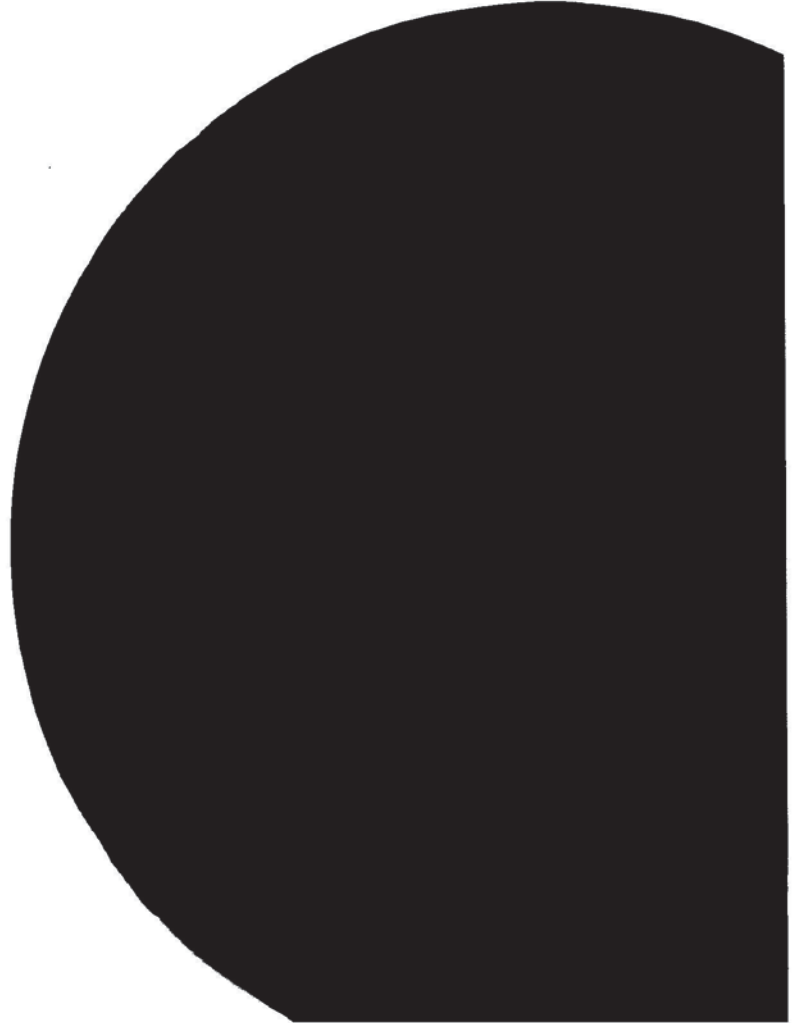

kutsal, gelenek ve çağdaşlık

Alparslan AÇIKGENÇ

Prof. Dr., Fatih Üniversitesi

İnsanı bir organizma olarak ele aldığımızda görüyoruz ki her insan, hayatı boyunca bebeklik, çocukluk, gençlik ve olgunluk devreleri gibi bazı bedenî ve aklî aşamalardan geçmektedir. Aklî gelişmesini tamamlamış olan kimse elbette ki ahlâk, bilim, din ve felsefe gibi soyut konuları daha iyi anlama imkânına sahiptir. Bir tek şahısta oluşan aklî gelişmeyi her bir insanda izlemek mümkün olduğu gibi, bu insanların meydana getirdiği toplumda da izlemek mümkündür. 100 sene önceki insanlık düşüncesi ile 500 sene önceki insanlık düşüncesi arasında büyük bir gelişme farkı kendini açıkça ortaya kor. Aradaki zaman farkı arttıkça gelişme farkı da daha belirgin bir hal alır. 5000 sene ve 20.000 sene önceki insanlık aklî gelişim safhalarını daha açık bir şekilde somut olarak ortaya koyabilmek için şu misali göz önünde tutalım: İnsanlar aklî gelişme aşamalarını çok eskiden beri bildikleri için eğitim sistemlerini de bu kurala göre kurmuşlardır. Yedi yaşındaki bir çocuğun üniversiteye gittiğini çok nadir olarak dâhiler hariç hiç bir yerde görmeyiz. Aklî gelişme kanununa uygun olarak bir kimse önce ilkokula sonra ortaokul ve liseye sonra da üniversiteye gider. İnsanlığı ve insanlığın fikrî gelişim tarihini de aynı şekilde bu benzetme ile tasvir edebiliriz. Eski çağlarda insanlar adeta insanlık tarihinin çocukluk devresini yaşamakta idiler. Düşüncelerin ve tecrübelerin gelişmesi sayesinde zamanla insanlık ilkokul, ortaokul ve lise seviyelerini aşarak üniversite eğitim düzeyine ulaştı. Üniversite seviyesinden

sonra da insanlığın aklî ve fikrî gelişme aşamaları devam edip gidecektir.

Bu gelişim sürecinde dikkat edilmesi gereken bir sorun olsa da bu soruna şimdilik pek girmeyelim. Sadece şöylece ifade ederek geçmekle yetinelim: Acaba insanlık tarihinde insan aklı böyle evrimsel bir gelişim göstererek mi olgunlaşmıştır; yoksa bizim gelişim dediğimiz şey, bilgi birikimi ile aklın çalışma malzemelerinin çoğalmasından mı ibarettir? Bu önemli bir soru olsa da üzerinde durmak istediğimiz konu bakımından burada bizi pek ilgilendirmemektedir. Zira aynı soruyu eğitim sistemlerindeki aşamalı uygulamalar için de sorabiliriz. Bu arada asıl konumuz şu sorudur: Bu gelişim, ister bir evrim olsun ister bir bilgi birikimi olsun, sosyal bir olgu olarak bize nasıl yansımaktadır?

Bu soruya verilebilecek muhtemel cevaplardan sadece ikisiyle özellikle günümüz sorunları açısından ilgilenmek istiyorum: İnsanlığın aklî gelişme tarihi, sosyal bir olgu olarak evvel emirde **gelene**k olarak yansımaktadır. Topluma yansıyan olgulara bakıldığında en çok dikkati çeken onların zıtları gibi algılanan olgulardır; o halde, ikinci olarak, geleneğe karşı durma şeklinde gündeme geldiğinden, aklî gelişim sürecinde önemli bir toplumsal olgu olarak “çağdaşlık” yansımaktadır. Çağdaşçılık geleneğe ‘safça karşı durma’ demek değildir; aslında çağdaşçılıkta geleneğe karşıtlık aramak çok yanlış bir yaklaşımdır, ancak kavramın sözlük anlamından da çıkarılacağı gibi bu yaklaşımda geçmişten çok geleceğe bakan hazır zamana vurgu vardır. Bu vurgu elbette ki geleneğin özellikle geçmişe yönelik vechesini tam bir hesaba çekilme sürecine sokmaktadır. Geleneğin hesaba çekilmesine karşı direnen gelenekçilik, tabii olarak çağdaşçılığı gelenek karşıtlığı olarak yansıtmaktadır.

Çağdaşçılığın hesaba çekmesi karşısında geriye dönüp tarihin kuytu köşelerinde kalmış muğlâklıklara sığınmak isteyen gelenekçilik, geleneği sadece bir özellik yardımıyla koruma altına almayı başarabilmiştir: *kutsallık*. Geçmişte geleneğin katmanları arasında yer alan İlahi Tecelli’yi gelenekçilik, “kutsal” olarak takdim etmeye çalışmış ve böylece geleneği çelik bir zırh arkasında koruma altına almıştır. Hâlbuki İlahi Tecelli’nin kutsal olarak takdimi, tam anlamıyla onun tahrifi demektir. Bunu anlamak için sadece en son İlahi Tecelli olan Muhammedî İslam’ın tarihini incelemek yeterlidir. İslam tarihine şu ilkeyi gözlük yaparak bakarsak çağdaşçılığın yaklaşımı bize berraklaşır: İlahi Tecelliler’in topluma yansıyan

en önemli unsuru olan dinlerin ilk ortaya çıktıkları cevval dönemlere baktığımızda İlahi Tecelli’nin toplumdaki geleneği nasıl hesaba çektiğini görürüz. Cahili dönem olarak adlandırılabilir kadar yozlaşabilen geleneğin hamilerinin, bu hesaba çekilmeye karşı kendisini sığınıp koruyabileceği ancak kutsallık kalesi kalmıştır. İşte bu dönemde “kutsal”, İlahi Tecelli’ye karşı duran ve şirki bizzat temsil eden şerrin tecelli ettiği mekândır. Ya bir put veya insan nefesine hoş gelen bir nesne “kutsal” olarak tanımlanıp “tevhid”e karşı konmuştur. Bu açıdan bütün semavi dinlerin tahrif dönemlerinde “kutsal” kavramının yaygınlaştığını ve dine karşı alternatif bir insanlık dini olarak ileri sürüldüğünü müşahade etmekteyiz.

Şimdi İslam’ın ilk beş yüzyılımı ele alalım ve bu dönemde telif edilen eserleri inceleyelim: O dönemlerin Müslüman alimlerinin eserlerinde mi daha çok ‘kutsal’ kelimesi ile karşılaşırız, yoksa günümüzdeki Müslüman bilgi sahiplerinin eserlerinde mi bu kelimeyi daha çok görürüz? İsterseniz Din-i İsevi’yi de ele alalım: tahrif olmadan önce bu İlahi Tecelli’de ‘kutsal’ kelimesi hiç kullanılmış mıydı; yoksa sonradan mı uyduruldu ki, herkes hevâ ve hevesi yönünde bu dini istediği gibi kurgulayabilsin?

Berrak bir akıntıyı bulandırmak isterseniz onun içine belirsiz ve ondan olmayan şeyler atarsınız. Berrak, cevval ve her türlü toplumsal yaraya çare olan İlahi Tecelli’yi bulandırmanın en etkin yolu da ona karşı, belirgin olmayan ve her türlü yoruma açık olan bir kavram ileri sürmektir: kutsal. İslam’da asla kutsal diye bir şey olmadığı halde bu kavrama yapılan vurgu zamanla kendini dinin yerine koyacaktır. Mesela sorabiliriz: farz mı kutsaldır? Kur’an mı kutsaldır? İslam bunlara ilahi demektir, yani insanlığa rehber ve hidayet olan ilahi kelam. Peki, ne kutsaldır? Bu soruyu düşündüğümüzde gerçekten cevap vermek çok zordur; zira bu kutsal denilen şeylerin İslam’da ne açık ve berrak ne de belirgin ve şeffaf karşılıkları vardır. İlahi Kelam’a kutsal dendiğinde, artık ötede durması gereken, dokunulmaz ve bizimle değil sadece “kutsal” ile ilgisi olan şeyler anlaşılacaktır. Bizim bunlara saygı duymamız yeterlidir, başka bir şey yapmamız gerekmez. Ölülerimiz öldüğünde kutsal mekânlara göç ettiklerinden onlara kutsama niteliğinde gönderilmesi gereken “yüce şeyler”dir bunlar. Hâlbuki aynı değerler, İlahi Tecelli’nin berrak, şeffaf ve açık-seçik kavramları ile tavsif edildiğinde bize ilham bahşetmekte ve içerikleri itibarıyla işlevlerinin ne olduğu anında zihnimize yansımaktadır.

Bu Kur'an şerefli bir elçinin Allah'tan getirdiği keldir. O elçi, güçlüdür. Arşın sahibi olan Allah'ın yanında çok şerefli'dir. O, her yerde sözü dinlenen güvenilir bir elçidir. Arkadaşınız Muhammed, asla deli değildir (O halde böyle uygunsuz isnatlardan sakının). Yemin olsun ki Muhammed, o elçiyi apaçık ufukta gördü. O halde vahiy hususunda o yalan söylemez. Kur'an bir insan sözü de olamaz. O halde nereye gidiyorsunuz? O, âlemlere ancak bir hatırlatma ve uyarıdır (81/Tekvir, 19-27).

Ey Muhammed! De ki: Bu Kur'an, iman edenlere bir rehber ve şifadır. İnanmayanların ise kulaklarında bir ağırlık (kalplerinde hakikate karşı bir ilgisizlik) vardır. Onların gözleri Kur'an'a karşı kördür. Onlar tıpkı uzak bir yerden çağrılıp da duymayan kimseler gibidir (41/Fussilet, 44).

Dikkat edilirse "kutsal" diye bir tavsif burada görmemekteyiz. Demek ki çağdaşlığın en etkin imha silahı gibi algılanan bu kavram zamanla din yerine kaim edilerek geçmişteki din-i hakikileri tahrif etmiştir. Çağdaşçılık bu yüzden kutsala karşıdır. Din-i İsevi'deki bu tür gelişmeler neticesinde ortaya çıkan sosyal sorunlar bağlamında Batı çağdaşçılığı aslında bu sâikle yola çıktığı halde maalesef sonradan hedefini şaşırarak kutsal ile işbirliğine girmiş ve din-i hakikiyi doğrudan hedef almaya başlamıştır. Hâlbuki kutsalın tarihini iyi kavramak gerekir ki Batı çağdaşçılığının içine düştüğü çıkmaza düşülmesin. Dinler tarihi açısından bunu şöyle açıklamak mümkündür.

Tarihin bir kesitindeki her hangi bir toplum, kendi geleneği içerisinde sürünüp türlü toplumsal hastalıklarla giderken İlahi irade o toplumdaki üstün vasıflı bir şahsiyeti seçerek onun vasıtasıyla Tecelli eder. Toplumsal yaralara çareler o şahıs vasıtasıyla sunulur ve toplum bu hastalıklarından kurtulunca belli bir refah düzeyini yakalar. Güçlü bir kültür ve yararlı bir gelenek oluşur. Ancak insanlar, İlahi Tecelli'deki güzelliklere o kadar alışır ve ünsiyet peyda eder ki bunları terk etmek veya değiştirmek eğilimiyle insanlığın düşmanı olan kendi benliğindeki zaafırlara yenik düşer. Dini tahrif etse ceremesi büyük; karşı dursa önündeki hakikati reddetmek zor. Ama dindeki bazı mutlak hakikatleri farklı yansıtarak bunlara kutsal demek o kadar da tehlikeli bir iş değildir. Böylece dine karşı bir alternatif olarak geliştirilen kutsal kavramı yavaş yavaş bizzat dinin yerini almaya başlar. Böylece "kutsal kitap", "kutsal inek", "kutsal devlet", "kutsal töre", "kutsal vs" gibi anlayışlar türemeye başlar. Bu uydurma din alternatifini kavramlar bir-

leşince yeni bir dünya görüşü ortaya çıkar ki bu bakış çerçevesi bizzat geleneği temsil etmektedir.

İlahi Tecelli'de bir berraklık ve şeffaflık olduğu halde gelenekte ve kutsalda bu açıklık yoktur. Zaten açık ve berrak olan bir şeyi alt etmenin en etkin yolu, onun yerine çok büyük bir hakikatmiş gibi berrak göstererek birtakım muğlak kavramlar sunmaktır. Kutsalı, insanlığın ortak bir dini olarak açık bir şekilde takdim eden bir gelenekçi, kutsalın özellikle muğlak ve kapalı kalmasını savunmaktadır. Zira ne kadar muğlak olursa insanlar o kadar bu kavramı ortak kabul edip herkes kendi bakış açısından istediği gibi yorumlayabilecektir. Böylece dinler arasındaki çatışma da ortadan kaldırılacak ve herkes kutsalı ortak bir din gibi algılayacaktır.¹ İşte bu çerçevede gelenek, kutsal ve çağdaşlık arasındaki ilginç ilgi kendini sergilemektedir. Çözüm bunların hepsinin topyekûn reddinde yatmamaktadır. Toptan reddetme yerine, bunların dengeli ve uyum içerisinde anlaşılmalı ancak günümüz sorunlarına çözüm getirebilir.

İlk önce gelenekle başlayacak olursak denebilir ki geleneği tesis edilmeyen bir olgu yok olmaya mahkûmdur. Mesela bilim geleneği olmayan bir yerde özgün ve üretken bilimsel faaliyetin olması mümkün görülmemektedir. O halde bazı faaliyetlerin kurumsallaşması için geleneklerinin kurulması esastır. Ancak bu, tesis edilen geleneğin kutsal ve dokunulmaz algılanması anlamına gelmemelidir. Zira oluşan birimler içerisinde gelenek, en azından bazı yönleri itibariyle sürekli sorgulanmalı ve cevval bir yapı içerisinde toplumsal bir güç olarak kendini idame ettirmelidir. Bu yaklaşımı çağdaşçılık temsil etmektedir. Zira çağdaşçılık hiçbir şeye saygı duymadan geleneğin topyekûn toplumdaki kazanması anlamına gelmemektedir. Bu yapılanmada kutsalın bir yeri yoktur, ancak kutsal şayet saygı duyulması ve işlevinin yerine getirilmesi gereken olarak algılanırsa gelenekte bu tür unsurlar vardır ve bunları çağdaşlık korumalıdır. Eğer bunları gelenek koruma altına almaya çalışırsa "kutsal"ın dokunulmazlığı yeniden gündeme gelecek ve İlahi Tecelli'nin tahrifi söz konusu olacaktır. Ancak çağdaşçılık, İlahi Tecelli'yi dikkate alarak eleştirel yaklaşımı ile bunu yapmaya çalışırsa tam anlamıyla sağlıklı bir teceddüt ortaya çıkacaktır.

■ dipnot

¹ Bk. Basarab Nicolescu, *The Manifesto of Transdisciplinarity*, İngilizce'ye Fransızca'dan çev. Karen-Claire Voss (Albany: State University of New York Press, 2002). Özellikle s.125-128, "dinler üstü tavrı ve Kutsal..."